

Julia Sahata

Ptaki we frazeologii polskiej i ukraińskiej

Postscriptum Polonistyczne nr 1(3), 143-152

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JULIA SAHATA
L w ó w

Ptaki we frazeologii polskiej i ukraińskiej

Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule jest postawa twórców wizerunków ptaków zawartych w polskich i ukraińskich frazeologizmach wobec charakteryzowanych obiektów. Będą nas zatem interesować konotacje przypisywane nazwom poszczególnych ptaków przez rodzimych użytkowników języka polskiego i ukraińskiego. W sposób szczególny będziemy się starać pokazać narodową specyfikę interpretacji tego fragmentu rzeczywistości w ujęciu twórców frazeologii dwu bardzo bliskich i spokrewnionych języków, jakimi są język polski i ukraiński. Postaramy się wykazać podobieństwa i różnice w językowym obrazie świata Polaków i Ukraińców odnośnie świata ptaków. Za materiał do analizy posłużyły mi frazeologizmy wybrane z licznych źródeł leksykograficznych [SFJP; Müldner-Nieckowski 2004; SFWP; ISJP; Mosiołek-Kłosińska, Ciesielska 2001; FSUM; SFUM].

Zanim przystąpimy do szczegółowej analizy materiału frazeologicznego, należy podać podstawowe definicje terminów, którymi będziemy się posługiwać w niniejszej pracy. Po pierwsze, interesować nas będzie pojęcie „językowy obraz świata” (JOS). We współczesnej lingwistyce istnieje cały szereg definicji tego pojęcia [Grzegorzczkowska 1989, 42; Pajdzińska 1996, 172; Tokarski 1988, 358; Bartmiński 1989, 104; Maćkiewicz 1989, 52]. Wszystkie można sprowadzić do przejrzystej i precyzyjnej definicji, zaproponowanej przez R. Grzegorzczkowską, która JOS określa jako „strukturę pojęciową, charakterystyczną dla każdego języka, za pomocą której ludzie mówiący w tym języku ujmują, klasyfikują i interpretują świat” [Grzegorzczkowska 1989, 42]. Tak więc JOS to swoista wizja rzeczywistości, ujęta w środkach konkretnego języka, to jeden z możliwych sposobów uporządkowania, klasyfikacji i uświadomienia świata zewnętrznego zaproponowany przez pewien

konkretny język. Pod terminem „konotacja” w ślad za R. Tokarskim [Tokarski 1988, 35—54], A. Pajdzińską [Pajdzińska 1988, 173—185], J. Bartmińskim [Bartmiński 1988, 66—83], L. Jordańską, I. Mielczukiem [Jordanskaja, Mielczuk 1988, 11—26] i innymi badaczami rozumiemy ogół cech, przypisywanych przez rodzimych użytkowników języka danemu leksemowi, wszystkie dodatkowe charakterystyki słowa, które istnieją w świadomości ludzi mówiących w tym języku.

Postawy twórców frazeologizmów wobec ptaków są dość zróżnicowane, tzn. nazwom ptaków przypisuje się dużo rozmaitych i niejednakowych pod względem zabarwienia emocjonalnego konotacji. Przyczyną takiego zróżnicowania jest przede wszystkim rodzaj kontaktu łączącego ludzi z ptakami: a) ptactwo dzikie, wolne i niezależne, żyjące z dala od człowieka, który może jedynie z odległości obserwować ich życie, oraz b) ptactwo domowe, uzależnione od człowieka, podległe mu, żyjące z nim w bezpośrednim kontakcie, jakby na terenie, którego właścicielem i gospodarzem jest człowiek. Cechą charakterystyczną ptaków należących do grupy pierwszej jest umiejętność latania. Takiej umiejętności nie mają przedstawiciele ptactwa domowego.

Umiejętność latania warunkuje status ptaków w świadomości ludzi, sytuuje je właśnie w grupie „ptaków”. Wskazuje na to zebrany materiał frazeologiczny, z którego wynika, że dla użytkowników badanych języków „prawdziwym” ptakiem jest ten, który lata. Umiejętność latania zapewnia ptakowi wolność i niezależność, możliwość wznoszenia się w niebo — inny wymiar, wobec którego chodzący po ziemi człowiek czuje swoisty szacunek i strach jako wobec miejsca przez niego niezbadanego i do niego nienależącego. Stąd więc konotacje wolności i niezależności nazwy ogólnej *ptak*, zawarte we frazeologizmach: *wolny jak ptak*, *lekki jak ptak*, *lecieć ptakiem* ‘swobodnie lecieć’, *lotem ptaka* ‘szybko’, *вольный птах* ‘swobodny w swoich działaniach i postępowaniach człowiek’, *перелетный птах* ‘człowiek niezatrzymujący się długo na jednym miejscu’, *зальотный пташина* ‘przybyły skądś, niemiejscowy człowiek’. W wyrażeniu *niebieski ptak* ‘człowiek, który nie pracuje, lecz żyje cudzym kosztem’, jak zaznacza H. Satkiewicz, zaszła zmiana pierwotnego znaczenia wyrażenia występującego w Ewangelii *niebieskie ptaki* ‘wolne, wzlatające ku niebu’ na ‘lekkoduchy, próżniaki’, wywiedzione z określenia ‘nie sieją, nie orzą’ [Satkiewicz 2001, 536]. Zmienione znaczenie wyrażenia nie zrywa z konotacją wolności, lecz niesie ją już w nieco zniekształconym, spejoratywizowanym ujęciu.

Pozbawienie ptaka możliwości latania symbolizuje utratę wolności. Znajduje to poświadczenie w takich zwrotach, jak np. *czuć się / tłuc się / szamotać*

się, jak ptak w klatce. Stosunek do skrzydeł ptaka, narządu lotu, zapewniającego mu możliwość wzniesienia się do góry, możliwość bycia wolnym — bycia „ptakiem”, jest również pozytywny: *mieć skrzydła u ramion* ‘doznawać uczucia wolności, szczęścia’, *dodać / dodawać komuś skrzydeł* ‘pobudzać kogoś, zachęcać, wzmacniać czyjś zapal, dodawać komuś energii do jakiegoś działania’ i z drugiej strony — *zwichnąć sobie skrzydła* ‘utracić powody do radości’, *podcinać komuś skrzydła* ‘niszczyć czyjś zapal, zniechęcać do jakiegoś działania lub je uniemożliwiać’.

Przejdźmy do bardziej szczegółowej analizy poszczególnych obrazów (gatunków) ptaków. Co ciekawe, ilościowo grupa ptactwa domowego zarówno we frazeologii polskiej, jak i ukraińskiej przewyższa grupę ptactwa dzikiego, której zaktualizowane konotacje są wyraźnie bardziej pozytywne. Zależność ta jest związana z istotną właściwością frazeologizmów z komponentami animalistycznymi, czyli „wartościowaniem przez podawanie antyprzykładów, kiedy przez charakterystykę negatywnych sposobów postępowania wskazywane są pożądane zachowania oraz cechy. Dydaktyzm frazeologii animalistycznej wynika z przekonania, że postępowanie właściwe jest normalne i tym samym nie wymaga pochwały” [Rak 2007, 113]. Można przypuszczać zatem, że istnieje związek między liczbą frazeologizmów zawierających poszczególne komponenty animalistyczne a ich negatywnym nacechowaniem: im bardziej negatywny jest stosunek do nazwy — tym bardziej produktywna jest ona we frazeologii. Będąc więc wcieleniem raczej negatywnych konotacji, nazwy ptaków domowych stają się bardziej produktywnie w tworzeniu związków frazeologicznych.

Typowym przykładem ilustrującym przytoczone wyżej przypuszczenia jest frazeologia skupiona wokół wyrazu *kura* — *курка*. W artykule przeanalizowano 26 związków frazeologicznych zawierających ten komponent (por. pozytywnie odbierany komponent *gołąb* — *голуб* — 7, *sokół* — *сокіл* — 2). Tak więc zarówno Polacy, jak i Ukraińcy stworzyli dość dokładny i bogaty wizerunek kury, w którym przeważającą część stanowią konotacje głupoty, nierozgarniętości i ograniczenia. Konotacje te zaktualizowane są w związkach frazeologicznych *куряча голова* ‘ktoś głupi, nierozgarnięty’, *znać się na czym jak kura na pierzu* ‘nie znać się na czymś wcale’, (ktoś ma) *kurzy mózdzek* — (у когось) *курячий мозок* ‘ktoś jest ograniczony, głupi’, a także *kura domowa* ‘kobieta, która interesuje się tylko domem i dziećmi i nie ma szerszych zainteresowań ani ambicji zawodowych’. Ostatni frazeologizm, jak również frazeologizmy *куряча любов* ‘ślepa miłość’, *носитися як курка з яйцем* ‘przesadnie czymś się opiekować’, *nosić się z czymś jak kura z jajkiem* ‘wahać się, co zrobić z jakąś sprawą i długo nie móc w związku z tym podjąć decyzji’ aktualizują konotacje wyrazu *kura* — *курка* jako przesadnie troskliwej matki.

Konotacje komponentu *kura* — *кyрка* jako osoby głupiej, niezaradnej i nierozgarniętej są związane z pojmowaniem kury jako ślepej (ślepy nie zauważa czegoś ze względu na wadę fizjologiczną, głupi zaś — ze względu na niedorozwój umysłowy): *члiна кyрка* ‘człowiek, który słabo widzi’, (*трафić сiє*) *як śлепей курзе жiарно* — (*nonacmi*) *як члiнii кyрyи пpoco* ‘dostać coś przy-padkiem lub niezasłużenie’.

Pogardliwy stosunek do kury ujawnia się również w związkach *писаць / базграць* *як кyра паzureм* — *нiсacmi* *як кyрка ланoю* ‘писаць brzydko i niewyraźnie’, *кyрyи лану* ‘brzydko napisane litery’. Ostatni związany jest z obserwacją zachowania drepczącej po ziemi kury, pozostawiającej po sobie bezładne ślady.

Wygląd zewnętrzny kury zarówno we frazeologii polskiej, jak i ukraińskiej oceniany jest niezbyt wysoko, szczególnie pogardliwy stosunek wywołuje widok zmokniętej kury: (*хтось виглядає*) *як мокра кyрка* ‘ktoś wygląda na niezdecydowanego, budzącego lekceważenie’, (*кtoś ныгладу*) *як змокла кyра* ‘ktoś wygląda nieszczęśliwie, biednie i wzbudza współczucie lub lekceważenie’.

Zebrany materiał pokazuje, że istnieje niewiele frazeologizmów, które odzwierciedlają cechy kury świadczące o jej ważnej roli w gospodarstwie domowym — kura znosi jajka: *кyра зносyща злoтe яйкe* — *кyрка, цю золoтi яйця несе* ‘źródło dużych dochodów’. Nieliczne są też frazeologizmy powstałe na podstawie aktualizacji neutralnych konotacji związanych z obserwacją życia kur: *лягacmi снами разом з кyрyами* — *чoдзiць спаць з кyрyами, клаць сiє спаць з кyрyами* ‘chodzić spać bardzo wcześnie, często już o zmierzchu’.

Specyfikę JOS Ukraińców pokazuje frazeologizm *кyркy нiде вuнyстumu* ‘jest bardzo mało ziemi’. W jednostce tej zaktualizowane zostały konotacje związane z przekonaniem, że hodowla kur wymaga posiadania przez gospodarza ziemi, której na wsi ukraińskiej u prostych ludzi zawsze było brak.

Motywacja niektórych frazeologizmów ukraińskich, zawierających komponent *кyрка*, nie jest przejrzysta i zrozumiała. Chodzi o frazeologizmy (*кoгoсь*) *кyркy засмiють* ‘ktoś znalazł się w śmiesznej, niezręcznej sytuacji’ oraz *кyркy на смiх* ‘żeby wywołać kpiny’. Konotacje wyrazu *кyрка*, które wpłynęły na pojawienie się tych frazeologizmów, być może związane są z dźwiękiem wydawanym przez kury (gdakaniem) oraz towarzyszącym mu charakterystycznym zachowaniem (jakby się z kogoś śmiały, wspólnie z kogoś kpili, przyglądając się i kręcąc główkami). Jeszcze bardziej nieczytelna jest motywacja ukraińskich frazeologizmów *як кyрyицм зyбoм oбчepкнyтuй* ‘taki, do którego nie sposób dostąpić, coś mu zarzucić’ oraz *pозвoдuтu Хuмuнu кyркy* ‘gadać o rzeczach nieważnych, niewartych uwagi’.

Warto zaznaczyć, że na kształtowanie negatywnej postawy wobec kury w JOS Ukraińców i Polaków mogło mieć wpływ wierzenie ludowe, według

którego kurę uważano za zwierzę nieczyste, a jej mięso nawet nie było święcone w kościele na Wielkanoc z tego powodu, „że ona wykluła się z jajka, a mówią, że diabeł też z jajka się wykluł” [Kriminskij 1930, 301].

Innym nazwom ptaków domowych Ukraińcy i Polacy też przypisują negatywne konotacje. Przykładowo komponent *indyk* — *индук* cechują następujące określenia: *nadęty*, *nietowarzyski* [*заперzyć się як индор, пушить się как индык, надęты як индык* oraz *надумися як индук* — konotacje te są oparte na obserwacji wyglądu zewnętrznego ptaka oraz jego zachowania], oceniany lekceważąco (*zamienić byka na indyka* w znaczeniu ‘dokonać niekorzystnej zamiany’, gdzie zestawiane są *byk* i *indyk* jako opozycja „duży” — „mały” albo raczej „dużo mięsa” — „mało mięsa”). Komponent *kaczka* — *качка* zawiera konotację niezgrabności (*качужь чбод* — ‘niezgrabny chód’, *ходити як качка* ‘niezgrabnie chodzić’), wyrazowi *gęś* — *гуска* przysługują konotacje głupoty, naiwności, ograniczoności (*глупія гес* — *дупна гуска* ‘naiwna, głupia kobieta’, *дробномієзчєзнська, провінціонална гес* ‘ograniczona, naiwna kobieta’).

Ponadto z komponentem *gęś* — *гуска* związany jest szereg innych (mniej negatywnych) konotacji. Obserwacja wyglądu zewnętrznego gęsi, jej właściwości biologicznych stała się podstawą konotacji „pióra gęsi nie namakają” (por. frazeologizmy *як з гуся вода* oraz *coś spłynęło / spływa po kimś jak woda po gęsi* ‘jakiś zdarzenia, przeżycia nie wywarły na kimś żadnego wrażenia’) oraz „skóra gęsi ma charakterystyczny wygląd — jest szorstka, pokryta licznymi uwypukleniami w miejscu wyrwanych piór” (por. frazeologizmy *гусача шкїра* oraz *гесїа скорка* ‘skóra człowieka, która pod wpływem zimna lub zdenerwowania jest chropawa, ponieważ pojawiają się na niej małe uwypuklenia wokół poszczególnych włosów’).

Pod względem specyfiki narodowej ciekawa jest konotacja wyrazu *гуска* — „jest niechlujna, zostawia po sobie śmieci”, motywująca znaczenie ukraińskiego frazeologizmu *наче гуси почували* ‘jest niechlujnie, niedbale’. Takiej konotacji wyraz *gęś* w języku polskim nie ma, natomiast we frazeologizmie *rządzić się jak szara gęś* ‘z nikim się nie liczyć, robić to, co się chce, zarządzać, nie mając ani prawa, ani odpowiednich kwalifikacji umożliwiających takie działanie’ zaktualizowana jest konotacja ambicji, zabierania się do sterowania bez posiadania właściwych dla przewodzącego cech, przypisywana komponentowi *gęś* w języku polskim.

Przejdźmy teraz do analizy grupy ptaków dzikich, którą ze względu na stosunek człowieka do jej przedstawicieli da się podzielić na dwie podgrupy: pierwsza — to ptaki żyjące blisko człowieka, w pewnej symbiozie z nim (*wróbel, sroka, jaskółka, żuraw, gołąb*) oraz ptaki leśne, łowcze należące do świata „spoza zasię-

gu” człowieka (*sokół, orzeł, słowik, szpak, kukulka*). Ptaki należące do pierwszej grupy mogą być obserwowane z bliska, podstawą ich oceny staje się wygląd zewnętrzny, sposób zachowania się, rodzaj wydawanego przez nie głosu. „Przedstawiciele tej grupy traktuje się jako sąsiadów, spośród których jednych się lubi, innych nie lubi” [Satkiewicz 2001, 538]. Jednakże się je zna, ma się z nimi często do czynienia — nie stanowią więc one tajemnicy dla człowieka, chętnie przypisuje się im cechy ludzkie, a ich cechy przenosi się na ludzi.

Spośród przedstawicieli tej grupy dużą produktywnością w tworzeniu związków frazeologicznych wyróżnia się komponent *wróbel — горобець*. W licznych frazeologizmach języka polskiego i ukraińskiego zostały zawarte takie konotacje tego wyrazu: wróbel to mały, słaby ptaszek, on wiele nie potrzebuje (*jeść / pić jak wróbel* ‘jeść, pić bardzo mało’, *як у горобця / за горобця* ‘mało’ i *горобець у роті не наслідує* ‘ktoś nie jadł niczego’, *мускле / мускулы як у wróbla* — *як у горобця під коліном* ‘ktoś ma słabo rozwiniętą muskulaturę’). Stąd nieco lekceważący stosunek do wróbla jako mało znaczących i mało-wartościowych: *стріляти з гармат по горобцях* ‘niepotrzebnie wykonać wielki wysiłek tam, gdzie on jest niekonieczny, a nawet zbędny’ oraz frazeologizm *słowo nie wróbel (u kogo)* ‘ktoś dotrzymuje obietnic, będzie tak, jak ktoś powiedział’ (por. ukraińskie przysłowie *слово не горобець, вилетить — не стіймаш*, zbudowane na podstawie kontrastu między *wróblem* — wcieleniem konotacji próżności, nieważności, a *słowem* — czymś ważnym, wartościowym). Lekceważący stosunek do wróbla spowodowany jest nie tylko tym, że jest mały i słaby, niewyróżniający się ani pięknym wyglądem zewnętrznym, ani pięknym głosem, lecz przede wszystkim tym, że wróbel jest dużo, dlatego nie są one czymś rzadkim i, co za tym idzie, cennym.

Obserwacja zachowania wróbla spowodowała, że Polacy i Ukraińcy przypisują komponentowi *wróbel — горобець* konotacje ruchliwości, aktywności, które łączy się z hałaśliwością i swoistym zamieszaniem przez nie stwarzanym. Właśnie dlatego *wróbel — горобець* pojawia się we frazeologizmach (*у когось горобці цвірінькають у голові і (котус) wróble gnieźdzą się w głowie / we łbie / w łepetynie* ze znaczeniem ‘ktoś zachowuje się niepoważnie’). Ruchliwość i hałaśliwość wróbla koło ludzkich domostw (a poza tym to, że jest ich dużo) spowodowała pojawienie się jeszcze jednej konotacji tego wyrazu: „wróble skutecznie szerzą wiadomości”, zaktualizowanej we frazeologizmach *wróble na dachu (o tym) świerkają / świergoczą* oraz (*про щось*) *вже всі горобці просвідали* ze znaczeniem ‘o czymś już wszyscy wiedzą’.

Oprócz wyżej opisanych konotacji negatywnych, komponentowi *wróbel — горобець* jest przypisywana pozytywna konotacja doświadczenia, wytrwałości,

niejednokrotnego uniknięcia śmierci i znajomości szkoły życia (*стріляний горобець* oraz *stary wróbel* ze znaczeniem ‘ktoś doświadczony’).

Narodowa specyfika konotacji komponentu *горобець* ujawnia się we frazeologizmie (*даватися як горобець на полову* ‘dawać się oszukać, poddać się kłamstwu’, w którym została zaktualizowana konotacja naiwności wróbla, której nie da się zauważyć, analizując znaczenia polskich frazeologizmów. A w polskim frazeologizmie *zadziobać kogo jak wróbel kanarka* zawarte są nietypowe dla wróbla konotacje: ‘wróbel jest agresywny, krzywdzi słabszych od siebie’.

Aktywny w motywacji znaczeń frazeologizmów oraz bogaty w konotacje jest też komponent *sroka* — *сорока*. Metaforycznie *sroka* w obu językach nazywa się człowieka, który lubi plotkować lub w ogóle dużo mówić. W wypadku komponentu *sroka* — *сорока* zachodzi właściwa dla frazeologii animalistycznej metaforyzacja podwójna, polegająca na tym, że „najpierw zwierzętom przypisuje się ujemne cechy, gdyż człowiek sam siebie uznaje za istotę lepszą od nich, a następnie związki frazeologiczne motywowane nazwami zwierząt są wykorzystywane do piętnowania złych postaw ludzi” [Rak 2007, 113]. Konotacje *sroki* jako gadatliwej i będącej źródłem informacji powstały na skutek obserwacji przez ludzi jej zachowania oraz wrażeń słuchowych od dźwięków przez nią wydawanych. Taki stereotyp jest charakterystyczny dla wielu języków: por. włoski wyraz *gassa* — „sroka”, stąd wyrazy *gasseta*, *gazeta*, *gasema* ze znaczeniem „źródło informacji”. W językach polskim i ukraińskim owa metafora stała się podstawą frazeologizmów *gadatliwy jak sroka* ‘bardzo gadatliwy’, *як сорока* lub *як сороки* w znaczeniu ‘kobieta (kobiety), która (które) dużo, głośno i jednocześnie o czymś mówi (mówią), opowiada (opowiadają)’, *сорока на хвості / на крилі принесла* ‘ktoś się o czymś dowiedział i nie chce wskazywać na źródło informacji’, *як сорока на хвості розносить* ‘wiadomości szerzą się bardzo szybko’.

Obserwując zachowanie sroki, twórcy frazeologii polskiej i ukraińskiej zauważyli, że sroka ma charakterystyczny sposób patrzenia, przyglądania się: ona jakby bada, uważnie obserwuje to, na co zwróciła swój wzrok. Dlatego temu komponentowi zostały przypisane konotacje ciekawości, zaktualizowane we frazeologizmach *gapić się / patrzeć / wpatrywać się jak sroka w kość / w gnat i dивитися / заглядати як сорока в кістку* ze znaczeniem ‘uparcie przyglądać się komuś lub czemuś’.

W wypadku komponentów *jaskółka* — *ластівка* i *голуб* — *голуб* zachodzi omówiona wyżej zależność: tradycyjnie stosunek człowieka do tych ptaków jest pozytywny, nie są więc one specjalnie aktywne w motywacji związków frazeologicznych. I tak we frazeologii polskiej są tylko dwa frazeologizmy

zawierające komponent *jaskółka* (*pierszą jaskółką* jakichś pozytywnych wydarzeń, zjawisk nazywa się pierwsze ich oznaki, które jednak nie zawsze świadczą o tym, że te wydarzenia, zjawiska szybko nastąpią; *włosy w jaskółkę* ‘męska fryzura, kiedy włosy ze skroni są czesane do tyłu’). We frazeologii ukraińskiej mamy do czynienia z podobną sytuacją: komponent *ластівка* pojawia się też tylko w dwu frazeologizmach (*перша ластівка* oraz *насту ластів'ят* ‘bezmyślnie wpatrywać się w coś’). Frazeologizmy *pierszą jaskółką* — *перша ластівка* są motywowane konotacją leksemu *jaskółka* „jaskółka jest zwiastunem wiosny”, wywodzącej się, jak podaje W. Kopaliński, ze starych wierzeń głoszących, iż jaskółki nie odlatują na zimę do ciepłych krajów, ale siedzą w rzekach, stawach, bagnach, szcypiwszy się nóżkami, a na wiosnę pierwsze wyfruwają z wody na powietrze [Kopaliński 2001]. We frazeologizmie *насту ластів'ят* ‘bezmyślnie wpatrywać w coś’ komponent *ластівка* pojawia się ze względu na to, że jaskółki gnieźdzą się koło ludzkich domów, często tam przebywają, a zatem stają się obiektem ludzkiej obserwacji.

Dla komponentu *gołąb* — *голуб* też nie jest właściwa większa aktywność w motywacji frazeologizmów. Mamy tylko *siwy / biały jak gołąb* — *сивий як голуб* ‘zupełnie siwy’, *kochać się jak dwa gołąbki* — *любитися / жити як ти голубки* ‘kochać się bardzo, darzyć się silnym uczuciem miłości’, *człowiek gołębiego serca* ‘wyjątkowo dobry, czuły i łagodny człowiek’, *gołąbek pokoju* — *голуб миру* ‘wizerunek białego gołębia, będący symbolem pokoju’. Komponent ten tradycyjnie jest opatrzony wyłącznie pozytywnymi konotacjami łagodności, pokojowego nastawienia, dobroci i tklivosti.

Oddzielną grupę ptaków jako składników frazeologizmów stanowi ptactwo leśne, a także łowcze, czyli żyjące z dala od człowieka i zatem niebędące obiektem jego częstej obserwacji i krytyki, a dzięki swojej wolności często wzbudzające podziw i zachwyt ze strony człowieka. Kojarzenie z ptakiem pojęcia wolności wpływa w szczególny sposób na stosunek człowieka do ptaków łowczych, tzn. tych, które były wykorzystywane do polowania na zwierzynę, w tym inne ptaki. H. Satkiewicz pisze, że człowiek próbował ograniczyć wolność tych ptaków, zmuszał je do działalności na swoją korzyść, ale jednocześnie traktował je jako partnerów w myślistwie. Poza tym wysiłek, który człowiek musiał włożyć w ujarzmienie niezależnej ptasiej natury, wzbudzał szacunek do niej [Satkiewicz 2001, 536]. Stąd pozytywne konotacje nazw *sokół* — *сокіл*, *orzeł* — *орел*, zaktualizowane w nielicznych frazeologizmach zawierających te komponenty: *sokoli wzrok*, *sokole oko*, *соколиний зір* ‘bardzo dobry wzrok’ czy też *orli wzrok* ‘zdolność dalekiego widzenia lub bycia spostrzegawczym’.

Pozytywne konotacje są przypisywane również komponentom będącym nazwami ptaków śpiewających (piękno ich śpiewu to powód podziwu człowieka), jak np. *słowik* — *соловей* (*śpiewać jak słowik* — *соловейком співати* ‘śpiewać pięknie, dźwięcznie, wesoło’) lub też *skowronek* (*radosny / wesoły jak skowronek* ‘radosny, szczęśliwy, zadowolony’, *cały w skowronkach* ‘uszcześliwiony, uradowany i z tego powodu uśmiechnięty, rozgadany, podekscytowany’).

Obserwacja polskiego i ukraińskiego materiału frazeologicznego prowadzi do wniosku, że postawa człowieka wobec ptaków wiąże się ze stopniem ich uzależnienia od niego: ptaki niezależne budzą jego podziw i szacunek (pozytywne konotacje), zależne — są przedmiotem lekceważenia lub pogardy. Analiza ujawniła jeszcze jedną zależność: im bardziej negatywne konotacje są przypisywane nazwie ptaka, tym aktywniej ona występuje jako komponent frazeologizmów.

Obserwacje tych frazeologizmów pokazują siłę bliskości geograficznej, historycznej oraz kulturowej Polaków i Ukraińców. W obu językach konotacje nazw poszczególnych ptaków przeważnie są podobne lub nawet identyczne: *kura* i *курка* mają konotacje głupoty i ograniczoności, ślepoty, przesadnej opiekuńczości, wczesnego chodzenia spać, nieprzyjemnego wyglądu zewnętrznego, wyrazowi *gęś* — *гуска* zarówno Polacy, jak Ukraińcy przypisują konotacje głupoty, naiwności, a także wodoodpornych piór i swoistego wyglądu skóry, komponent *kaczka* — *качка* ma konotację niezgrabności, a komponent *indyk* — *індик* charakteryzuje się konotacjami zadufania i nietowarzyskości; z wyrazem *wróbek* — *горобець* wiążą się konotacje niewielkich rozmiarów i niewielkiej wartości, doświadczenia, ale także halasu i zamieszania, a z komponentem *sroka* — *сорока* — konotacje gadatliwości i ciekawości, z wyrazami *jaskółka* i *ластівка* kojarzą się pierwsze przejawy czegoś, a komponentom *gołąb* i *голуб* towarzyszą konotacje czułości, wzajemnego miłowania się, wreszcie pozytywną ocenę zyskują komponenty *sokół* — *сокіл*, *orzeł* — *орел* i *słowik* — *соловей*.

Pod względem narodowej specyfiki konotacji ciekawe są frazeologizmy (*даватися) як горобець на полюву* (zaktualizowana tu została nieznaną w JOS Polaków konotacja naiwności *wróbla*), *zadziobać kogo jak wróbek kanarka* (komponentowi *wróbek* przypisuje się konotacje agresji), *rządzić się jak szara gęś* (polski wyraz *gęś*, w odróżnieniu od ukraińskiego wyrazu *гуска*, wiąże się z konotacjami nadmiernych ambicji i niczym nieuzasadnionej chęci do kierowania), z kolei w *nacze gusi nocували* pojawiają się niewłaściwe dla języka polskiego konotacje niechlujności i niedbałości *gęsi*.

Literatura

- Bartmiński J., 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji*, w: Bartmiński J., red., *Konotacja*, Lublin.
- Bartmiński J., 1989, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, w: Bartmiński J., red., *Językowy obraz świata*, Lublin.
- FSUM — Udowyczenko G.M., 1984, *Frazeologiczny słownik ukrajins'koji mowy*, t. 1—2, Kyjw.
- Grzegorzczkowska R., 1989, *Pojęcie językowego obrazu świata*, w: Bartmiński J., red., *Językowy obraz świata*, Lublin.
- ISJP — Bańko M., red., 2000, *Inny słownik języka polskiego*, Warszawa.
- Jordanskaja L., Mielczuk I., 1988, *Konotacja w semantyce lingwistycznej i leksykografii*, w: Bartmiński J., red., *Konotacja*, Lublin.
- Kopalinski W., 2001, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa.
- Maćkiewicz J., 1989, *Kategoryzacja a językowy obraz świata*, w: Bartmiński J., red., *Językowy obraz świata*, Lublin.
- Mosiolak-Kłosińska K., Ciesielska A., 2001, *W kilku słowach. Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Pajdzińska A., 1988, *Udział konotacji leksykalnej w motywacji frazeologicznych*, w: Bartmiński J., red., *Konotacja*, Lublin.
- Pajdzińska A., 1996, *Znaczenie związku frazeologicznego*, w: Krączyńska Z., Zagórski Z., red., *Poznańskie Spotkania Językoznawcze 1*. Poznań.
- Rak M., 2007, *Językowo-kulturowy obraz człowieka na podstawie animalistycznej frazeologii gwar Orany, Podbala i Spisza*, w: Chlebda W., red., *Frazeologia a językowy obraz świata*, Opole.
- Satkiewicz H., 2001, *Świat ptaków w polskiej tradycji językowej*, „Prace Filologiczne”, t. 46.
- SFJP — Skorupka S., 1974, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1—2, Warszawa.
- SFUM — Bilonozenko W.M., Hnatiuk I.S., Diatczuk W.W., 2003, *Słownik frazeologicznych ukrajins'koji mowy*, Kyjw.
- SFWP — Bąba S., Liberek J., 2002, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa.
- Tokarski R., 1988, *Konotacja jako składnik treści słowa*, w: Bartmiński J., red., *Konotacja*, Lublin.

Julia Sahata jest pracownikiem Katedry Filologii Polskiej Narodowego Uniwersytetu Lwowskiego im. Iwana Franki. Prowadzi zajęcia z praktycznej nauki języka polskiego, z fonetyki i z aktualnych problemów przekładu dla studentów filologii polskiej. Jej zainteresowania naukowe dotyczą problemów polskiej frazeologii animalistycznej. Jest autorką kilku artykułów. Obecnie przygotowuje pracę doktorską na temat opisu leksykograficznego oraz funkcjonowania we współczesnym języku polskim frazeologii animalistycznej.